Sociologie ve službách socialistické společnosti

Příspěvek k vymezení základních funkcí marxistické sociologie

KAREL RYCHTAŘÍK

Hlavním, i když ne jediným cílem vědecké práce musí být stálé, neúnavné hledání a objevování objektivní pravdy. Jen hochštaplerismus ve vědě zaměňuje tento cíl za „funkční organizování institucionálních a osobních styků" nebo za křiklounství, které je hrobem jakékoli věcné, polemické diskuse, autentického vědeckého sporu.

Ve společenských vědách je objektivní pravda nerozlučně spjata se zájmy pokrokových složek společnosti. V sociologii, podobně jako ve filosofii a historii — na rozdíl např. od astronomie, matematiky, chemie, fyziky apod. — se předmětem výzkumu stává společnost, člověk, sociální vztahy, zájmy určitých společenských tříd a skupin. Dnes nelze spojení subjektivní pravdy oddělit od celospolečenských zájmů, jejichž nositelem je dělnická třída.

Sociologové, podobně jako představitelé jiných společenskovědních disciplín, mlčky nebo vědomě přijímají určitá ontologická, gnoseologická a ideově politická východiska, akceptují určité teze, které vypovídají o povaze společenských jevů a skutečností. Mlčky či explicite pracují s určitou konstrukcí, která se v procesu poznání realizuje pomocí pojmového aparátu a obecného teoretického schématu.

V sociologii stále přežívá tendence brát tyto skutečnosti na lehkou váhu, dávat je jaksi „bokem". Nemálo autorů se domnívá, že to jsou otázky sice důležité, ale jen pro filosofické spory. Nezřídka se uplatňuje názor, že na průběh a výsledky empirického výzkumu nemají podstatný vliv.

Obecná teoreticko-metodologická orientace (může být důsledně vědeckou filosofickou doktrínou, jakou je dialektický a historický materialismus, nebo eklektickým souhrnem různých pozitivistických směrů) dodává jak základní pojmový aparát, tak i určující rámec pro interpretaci empirického materiálu, pro rozvoj teorií středního dosahu a zejména pro takový stupeň sociologického poznání, jaký představuje obecná sociologie. Promítá se i do tak významné koncepční otázky, jakou je problematika vymezení základních funkcí marxistické sociologie.

Naznačíme si čtyři základní funkce marxistické sociologie: deskriptivně poznávací, sociotechnickou, teoretickou a ideologickou. I když zpravidla všechny působí ve vzájemném prolínání, určité dělení funkcí umožňuje lépe objasnit společenské úkoly marxistické sociologie.

Vůbec si přitom nemyslíme, že toto dělení je jedině možné. Všechny pokusy o určitá vymezení funkcí v sobě promítají základní světonázorovou orientaci. Nemůže tomu být jinak, protože jsou výrazem určité koncepce a určitého spojení sociologie se společností.

Deskriptivně poznávací funkce

Pro naše dosavadní poznatky o společnosti jsou typické dvě krajnosti. První je charakterizována ulpíváním na úrovni popisu, pouhého výčtu sebraných faktů, jimž nelze upřít určité uspořádání, případně i taková řazení, která vedou k jejich systemizaci.

Opačnou krajností je situace, kdy dosavadní poznatky o společnosti trpí všeobecností, povrchností a nedávají proto potřebnou hloubku, konkrétnost a živou představu o realitě.

Sociologie pomocí často velmi utilitárně projektovaných výzkumů plní úlohu nástroje společenského poznání. Pomáhá k určení správné diagnózy společenských jevů a k poznání jejich podstaty. Sociologický výzkum by měl vést ke spojení každodenních skutečností našeho života s obecnými, teoretickými závěry, s dlouhodobým programem výstavby socialistické společnosti, s usneseními orgánů společenské decize a od nich k praxi.

Individuum poznává vždy jako společenská bytost. I v procesu poznání platí, že život člověka a jeho poznávací možnosti lze pochopit jen tehdy, jestliže je posuzu-

jeme v okolnostech, jež určují jejich kvalitu, protože „lidská podstata není nějaké abstraktum vlastní individuu. Ve skutečnosti je to souhrn společenských vztahů" (K. Marx).

Poznávací možnosti individua jsou tedy v tomto smyslu determinovány. I když nepřehlížíme skutečnost, že poznání realizované jednotlivcem nemůže být ve svém racionálním ani emocionálním vlivu nahrazeno ničím jiným, musíme si být vědomi značné omezenosti poznávacích možností individua.

Čím se liší sociologická informace od omezené informace jednotlivce?

Sociologická informace

— překonává omezené možnosti poznávacích schopností individua
— vylučuje, resp. značně omezuje mimognoseologické aspekty poznání spojené zejména s deformací poznání těch, kteří i tuto oblast lidské činnosti podřizují reakčním třídním zájmům
— poskytuje relativně konkrétní a exaktní sdělení o různých oblastech (enklávách) společenského života
— postihuje jednotu „objektivních" a „subjektivních" činitelů
— je jednotou kvantitativní a kvalitativní analýzy.[1]

Základním komponentem poznávací funkce zůstává vždy určitý popis. Popis, sumarizace poznatků, není nikdy pouhým výčtem faktů. Získané materiály vždy byly a budou shromažďovány na základě určité klasifikace a systemizace. Ty však nejsou dány samy o sobě. Vyrůstají z určitého základu. Nelze než znovu připomenout, že každý *sociologický výzkum vychází z určité teoretické koncepce, z určitého pojetí sociálního světa lidí, z určitých prvotních předpokladů o tomto světě, o lidech a vztazích mezi nimi.*

Naše sociologická šetření, i když jsou třeba „jen" popisem, nelze „vyčlenit" z marxismu-leninismu, z celkové koncepce teorie materialistického chápání dějin a vývoje společnosti.

Proto mají pravdu ti, kteří tvrdí, že „ . . . práce sociologů, stejně jako práce jiných lidí, je ovlivňována teoretickým souborem jejich axiomatických světonázorových představ".[2]

V Československu nejeden autor podlehl „nepřekonatelné iluzi", že on jako vědec pracující s empirickými, prokazatelnými fakty je prost světonázorového vlivu. Překonat tyto pozitivistické přístupy znamená vyvodit důsledky z faktu, že neexistuje sociologický empirický výzkum, který by nebyl veden obecnými idejemi, a dovést tuto skutečnost až k takové koncepci sociologické práce, která se programově hlásí k systému názorů, jež vyjadřují zájmy, cíle a úkoly dělnické třídy.

Bagatelizace těchto skutečností, proklamativní „přijetí" v zájmu „vyhovění" těm, kteří jsou nositeli společenské objednávky, je tím nejhorším, s čím bychom mohli vstoupit do nové etapy rozvoje marxistické sociologie v Československu.

Při pohledu na profilující sociologickou produkci šedesátých let vidíme, jak podrobně je možno analyzovat souvislosti sledovaných empirických skutečností, aplikovat techniky terénního sběru informací, jednotlivé procedury výzkumů atd.

V rozsáhlé, mnohdy i velmi precizní analýze však čtenář marně hledá alespoň poznámku, v níž by autor nebo autoři ukázali, že sociologický výzkum má své ideologické zázemí. Této skutečnosti je blízké i Svitákovo filosofické krédo v článku *Filosofie a život,* kde tento dnes přední spolupracovník Tigridova *Svědectví* píše: „Chceme-li překonat ideologický, subjektivistický ráz současné filosofie, jsou fakty přece jen základním lékem proti ideologickému myšlení."[3]

Tato orientace sociologické práce, kterou dnes označujeme termínem „plochý empirismus", nebyla tedy jen omylem „embryonálního období" naší sociologie. U některých „reprezentantů" československé filosofie a sociologie byla součástí široce založené koncepce.

S ideovými postuláty se v podobě hodnotících soudů setkáváme ve všech fázích sociologického výzkumu. Zejména tehdy, jde-li nám o ideální variantu sociologického šetření, které vyúsťuje v prognózu do budoucnosti a ve vypracování možných alternativ řešení společenské problematiky, jsou širší ideově politické souvislosti určující determinantou.

Každá, i ta sebekonkrétnější výzkumná

[1] K těmto otázkám viz Rychtařík, K.: *Sociální svět armády.* Praha, Naše vojsko 1971, s. 194—203.
[2] Gouldner, A. W.: *The Coming Crisis of Western Sociology.* London, Heinemann 1971, s. 32.
[3] Sviták, I.: *Filosofie a život.* Literární noviny, 1956, č. 54.

činnost, stejně jako každá i zcela dílčí teorie, je tak či onak zakotvena v určitých obecných axiomatických předpokladech. V tomto smyslu *všichni, kdo pracují v sociologickém výzkumu, ideologizují společenskou realitu.*

Každý z nás vkládáme do sociologické práce své vyznání a přesvědčení. Tím není vůbec řečeno, že všichni sociologové projevují schopnost vidět tuto skutečnost a odvahu přiznat ji.

Sociotechnická funkce

Zájem o sociologii vyplývá jak z pochopení vědeckého a společenského významu této disciplíny, tak i z určité více či méně racionální představy, že právě pomocí sociologické analýzy bude možno poskytnout expertizy, zlepšující fungování určitých institucí, a předložit takové návrhy sociotechnických opatření, jejichž realizace povede k dosažení plánovaných cílů.

Sociologie je zpravidla spojována s plněním bezprostředně praktických úloh. Je nemálo těch, kteří povyšují sociologii na „nejhodnotnější vědu", na „vědu věd", na „nejzajímavější" a „nejužitečnější" společenskou vědu právě pro tuto pragmatickou polohu. V těchto přístupech se zpravidla očekává, že sociologie bude univerzálním lékem, který vyléčí nebo přinejmenším usnadní řešení „malých" i „velkých krizí".

J. Szczepański v jedné ze svých úvah nad problematikou vztahu sociologie, ideologie a sociálních technik[4] ukazuje, že právě uvedené očekávání je důvodem, proč američtí podnikatelé ve svých reklamních a propagačních odděleních rádi zaměstnávají sociology. Běda však, jestliže se pokusí překročit hranice, které jim vymezil zaměstnavatel! Americký podnikatel nemůže připustit, aby svobodný a „ničím nespoutaný" sociologický výzkum vytáhl na denní světlo skutečnosti mechanismů, na nichž je založen podnikatelský systém této společnosti, o něž se opírá politická moc představitelů kapitálu. Hodnotí a oceňuje především to, jak se kterému autorovi podařilo vzdálit se od sociálních a třídních protikladů, nastolit „sociální mír" a teoreticky zdůvodnit existující zřízení.

Tady se dostáváme k otázce určující. *Ve světě třídní dichotomie mohou být možnosti sociotechnického působení nejen využívány, ale také velice snadno i zneužívány.*

Robert S. Lynd se v této souvislosti vyslovuje o nejvýznamnější empirické práci americké sociologie, Stoufferově několikasvazkové publikaci *Americký voják*, takto: „ . . . vědy je velmi obratně využíváno k výběru a řízení lidí k cílům neodpovídajícím jejich vůli . . . armádního průzkumu je využíváno k převýchově vyděšených nováčků v otrlé válečníky, kteří budou bojovat za cíle jim cizí".[5]

Snad nejvýraznější osobností, která demaskuje tyto skutečnosti, je C. W. Mills. Mills ukazuje, jak lidé, sevřeni v poutech sociotechnické manipulace, „prodávají malé kousky sebe samých proto, aby se pokoušeli koupit je s mincí zábavy zpět každou noc a každý víkend".[6]

Ve své charakteristice „bílých límečků" odmítá tento svět, který, jak říká, vytváří „mašinérie vědy".

Síla sociotechnické manipulace a její zneužití v třídním sobectví přináší výsledky, jimiž jsou „lidé s racionalitou, ale bez rozumu" a „nelidský nedostatek citlivosti".[7] V důsledku sociotechnické manipulace nejsou tito lidé zpravidla schopni dát tvořivou odpověď na základní problémy života a smrti této epochy. Jsou svým způsobem bezmocní v rukou těch, kteří ovládají sílu a prostředky sociotechniky.

Mills odmítá přijmout roli „intelektuálního řemeslníka", který poslouží světu manažerů tak, jak se to kdy vyžaduje. Zoufale volá po sociologické imaginaci a domnívá se, že s její pomocí „ . . . lidé pochopí, co se děje ve světě, porozumí tomu, co se odehrává v nich samých jako miniaturních společenských průsečících biografie a historie".[8]

Jen v takové společnosti, která nepotřebuje cestou sociotechnické manipulace a prostřednictvím technokratických postupů nahrazovat to, co se má stát uváženou

[4] Szczepański, J.: *Odmiany czasu teraźniejszego.* Warszawa, PWN 1971, s. 480—503.

[5] Lynd, R. S.: *The Science of Inhuman Relations.* The New Republic, 27. 8. 1949. (cit. podle Mills, C. W.: *Sociologická imaginace.* Praha, Mladá fronta 1968, s. 99).

[6] Mills, C. W.: *White Collar.* New York 1951, s. 237.

[7] Tamtéž, s. 77. Podobně i v díle *Sociologická imaginace* (s. 191) mluví C. W. Mills o „racionalistickém a prázdném optimismu vyabstrahovaného empirismu".

[8] Mills, C. W.: *Sociologická imaginace.* Praha, Mladá fronta 1968, s. 11.

volbou, přesvědčivým a vědomým rozhodnutím individua, jen v socialistické společnosti, jež vede zápas o realizaci vědecky zdůvodněného revolučního programu, se může „sociální inženýrství" stát faktorem, který významněji vstoupí do oblasti řízení, racionalizace i společenského chování a jednání.

Zatím sbíráme skromné zkušenosti o tom, jak by měl pracovat „sociální inženýr" — typ sociologického pracovníka, jehož profesionální zaměření je spojeno s faktickou aplikací sociologického poznání na dané, konkrétní sociální, teritoriální a demografické podmínky.

Zdá se, že nejdále v tomto směru pokročili sociologové, kteří působí ve větších průmyslových závodech. Bohatými a u nás stále zatím dost nedoceněnými zkušenostmi disponují sovětští sociologové. Velké průmyslové podniky v SSSR vytvářejí při svých ředitelstvích skupiny sociologů, kteří plní úkoly „sociálních inženýrů". Například v Leningradě usilují o to, aby na základě informací získaných sociologickým šetřením byli mistry jmenováni lidé, kteří jsou přirozenými, neformálními vedoucími své dílny. V novosibirských závodech působí sociologické laboratoře, které spolupracují s vědeckovýzkumnými centry a experimentálně ověřují možnosti, jak zavést do denního režimu pracujících taková opatření, která by podstatně ovlivnila životní způsob celých sociálních skupin.

Ukazuje se, že právě ve sféře „sociotechniky" u nás nejdříve poroste „poptávka" po kvalifikovaných sociolozích. Bylo tomu tak v Polsku, je tomu tak v SSSR, v Bulharské lidové republice a s různými modifikacemi vlastně v celém socialistickém světě.

Potřeby společenské praxe zvýrazňují nejen nutnost vyškolit, připravit nové vědecké síly tohoto oboru, ale i rychleji posunout teoretický rozvoj marxistické sociologie samé.

Tak jako vznikla povolání lékaře, technika, právníka, tak pod tlakem potřeb společenské praxe dříve či později vzniknou profese specialistů v sociálních otázkách. Zatímco ve výrobě vyzkoušíme každou novou přísadu nejprve laboratorně, zatímco většina nových technologických opatření před svým zavedením prochází nejednou experimentální prověrkou, na mnoha úsecích našeho společenského života někdy neváháme zasahovat do sfér sociální problematiky takříkajíc „naslepo." Tato „lehkomyslnost" často vyplývá z představy, že v sociálních otázkách může být specialistou téměř každý.

Člověk jako společenská bytost se nutně stává předmětem zájmu sociologického zkoumání. Zvláště v rovině sociotechnických aplikací se marxistická sociologie spojuje s teorií řízení a s psychologií.

Ve sféře organizace práce, v analýze postojů, otázek motivace členů pracovních kolektivů, v identifikační problematice, v analýze vztahů, které vznikají mezi formálními a neformálními organizacemi a skupinami atd.[9], může marxistická sociologie podstatně přispět ke zdokonalení celého systému organizace jednotlivých pracovních úseků, provozů apod.

Každý z pracovních celků má svou sociologickou problematiku různého stupně obecnosti. To nelze přehlédnout, protože předmětem vědeckého řízení a organizace práce je především člověk a jeho pracovní činnost.

Má-li řídící pracovník rozhodovat s minimálním rizikem omylu a chyb, má-li dojít k optimálnímu spojení a propojení celospolečenských, skupinových a individuálních potřeb a zájmů, pak se sociologická analýza stává nepostradatelnou. Právě proto, že řídící pracovník nutně zasahuje do sociálního života formálních organizací, poloformálních organizací a neformálních skupin, měl by být vybaven poznatky věd o člověku. Významné místo mezi nimi má marxistická sociologie.

Jestliže neodmítáme, ale naopak upozorňujeme na možnosti uplatnění a využití sociotechnické funkce, pak to vůbec neznamená, že bychom měli zužovat marxistickou sociologii do hranic „sociálního inženýrství". Stejně tak nelze přehlédnout skutečnost, že v nedávné minulosti se v Československu tato problematika stala kanálem pro pronikání různých abstraktně

[9] Autor této stati je přesvědčen, že „tradiční" pojetí formální a neformální organizace omezuje možnosti postihnout a odlišit další reálně existující struktury vztahů.
Považuji za přesnější spíše než z formální a neformální organizace vycházet ze skutečnosti, že na půdě formální organizace (nebo mimo půdu formální organizace) vznikají organizace poloformální a neformální skupiny. K těmto otázkám viz např. Rychtařík, K.: *Sociální svět armády*. Praha, Naše vojsko 1971, s. 133—135.

humanistických atřídních přístupů. Někteří teoretikové, stavíce se proti „sociální manipulaci" „nezávislého a kriticky myslícího individua", přisuzovali straně roli „manipulátora" a o člověku naší společnosti psali jako o pouhém objektu vnějšího působení, vnější manipulace.

Tento přístup byl u některých představitelů pravicových sil doveden až k odmítání a zpochybňování vedoucí úlohy dělnické třídy. „Chráníce osobnost" stavěli se proti historickému procesu revolučních přeměn, jehož nedílnou součástí je rozvoj třídního uvědomění proletariátu a vnášení marxistické ideologie do vědomí mas.[10]

Atřídní přístup tu byl doveden do polohy, v níž se proklamuje ochrana individua před „manipulací", kterou se „ . . . rozumí vliv dělnické třídy a její strany na masy, vykonávaný v zájmu těchto mas, a tak je zpochybňován osud socialismu samého, osud člověka a společnosti".[11]

Uplatnění třídně stranického a konkrétně historického přístupu je základním předpokladem, je conditio sine qua non našeho přístupu k sociotechnické funkci marxistické sociologie.

Teoretické funkce

Diskuse a spory o předmětu marxistické sociologie ukazují zajímavý paradox. K rezignaci na schopnost předvídat společenský vývoj dnes směřují snad všechny pozitivisticky orientované sociologické koncepce. Ve známých postulátech typu „nevyhodnocovat", „nezanášet ideologické předsudky" se pozitivistická sociologie dožaduje, aby postoj sociologa ke skutečnostem společenského života byl totožný s postojem přírodovědce ke skutečnostem v přírodě.

Cílem je „empirické poznání" údajně oproštěné od sympatie a antipatie k daným sociálním jevům. Falešné představy, iluze a imaginarita se tu spojují s vědomým klamáním. Tak „empirismus bez hodnotících soudů" stojí jako přízrak nad teoretickým hnutím buržoazní sociologie dvacátého století.

K rezignaci, pokud jde o schopnost předvídat společenský vývoj, však chtíc nechtíc směřuje i taková koncepce marxistické sociologie, která zužuje svůj předmět do hranic sociologických procedur a technik terénního sběru informací, do hranic sociologických výzkumů. Argumentace takto pojaté „konkrétní sociologie" připouští v nejlepším případě užitečnost roviny sociotechnických aplikací.

Marxistická sociologie překračuje svou teoretickou funkcí hranice pragmatických úvah a přistupuje k řešení obecně teoretických otázek. Není tedy především nebo dokonce jen nástrojem sociotechnické manipulace, ale usiluje o postižení společenských trendů, o objasnění příčin sociálních procesů, o nalezení a poznání „funkcí mnoha proměnných", které se váží na sociální skutečnosti.

Proto se v marxistické sociologii dožadujeme, aby např. i oborové sociologické teorie usilovaly o příčinné vysvětlování společenských jevů.

Dialektickomaterialistické pojetí společnosti je pro sociologii takovou platformou, která umožňuje tyto aspirace realizovat a odpovídat na otázky, na něž pozitivisticky orientovaná empirická sociologie odpovídat nemůže.

Sovětský sociolog A. G. Zdravomyslov, když analyzuje teoretickou funkci marxistické sociologie, připomíná, že žádná teorie společnosti dnes nezačíná na čisté, nepopsané stránce. Sociologie si osvojuje určité kvantum vědomostí získaných a vypracovaných již dříve a díky této skutečnosti se dostává do určitého vztahu k těm tradicím a teoretickým směrům, které byly formulovány v minulosti.

Proto vytvoření nové teoretické koncepce není nikdy výsledkem poznaného souhrnu faktů. Naopak. Fakty a problémy jsou zpravidla studovány z hlediska již dříve vytvořených tradic a z hlediska určitých názorů, pojmů a vědecké doktríny.

Zdravomyslov správně ukazuje, že hlavním momentem jakékoli teoretické činnosti je objasňování a podstatou jakéhokoli objasňování je vlastně určování vztahu mezi novými fakty a již dříve získanými teoretickými vědomostmi.[12]

Objasňovat znamená odhalovat kauzální souvislosti zkoumaného procesu nebo jevu, formulovat tendence a zákonitosti společenského vývoje, usilovat o teoretickou syntézu a globalitu.

---

[10] K těmto otázkám viz Skaržinskaja, V. D.: *Koncepce „deideologizace" marxistické filosofie — východisko revizionismu.* Sešity (Ústav pro filosofii a sociologii ČSAV), 1971, č. 18, s. 31—3.

[11] Tamtéž, s. 31—32.

[12] Zdravomyslov, A. G.: *Metodologija i procedura sociologičeskich issledovanij.* Moskva, Mysl 1969, s. 27—42.

Proces objasňování nových faktů a problémů vede ke vzniku čtyř základních situací:

1. Nové fakty mohou být objasňovány v rámci již existujícího systému pojmů.
2. Popis a objasňování nových faktů vyžaduje zavedení nových termínů a pojmů. Vzniká tedy otázka, jaký je vztah těchto termínů a pojmů k termínům a pojmům dosud používaným.
3. Nové fakty a problémy vyžadují, aby k jejich objasnění byla vytvořena speciální teorie, která přesahuje terminologické a smyslové hranice systémů pojmů vzniklých v minulosti. Vzniká tu možnost určitého konfliktu mezi starými a novými teoretickými představami, i když nové teoretické schéma nemusí být v rozporu s výchozími principy minulého systému názorů.
4. Nové fakty a nové problémy vyžadují, aby výchozí principy minulého systému názorů byly zásadním způsobem revidovány.[13]

Proces objasňování tedy může rozvíjet poznání v rámci existujícího systému teoretických konstrukcí, může tento systém obohacovat a rozvíjet. Může však také vést k vytvoření nových teoretických přístupů.

„Diskuse o předmětu sociologie zřejmě odhalila nedostatečnost čistě filosofického přístupu ne snad proto, že by byl principiálně nesprávný, ale proto, že se v něm projevuje tendence utopit specifické sociální procesy ve všeobecných úvahách. V této souvislosti nevyhnutelně vzniká i otázka správného způsobu objasňování nebo chápání těchto procesů. Chápání může být považováno jednak za způsob zahrnutí zvláštního do obecného, jednak za vyčlenění specifických rysů, což je především spojeno s analytickým přístupem ke skutečnosti.“[14]

Základním komponentem deskriptivně poznávací funkce je popis; sociotechnická funkce je spojena především s expertizní činností. *Základním komponentem teoretické funkce je analýza a prognóza, která je nemyslitelná bez odhalení specifika zkoumaného jevu a procesu a bez určení spojitosti daného jevu a procesu s širším okruhem působících zákonitostí, s dynamikou vnitřních tendencí vývoje daného jevu a procesu.*

Marxistická sociologie se vlastně zařazuje mezi humanistické společenské jevy svou teoretickou funkcí, která je výsledným momentem sociologické práce. Nikdy se však asi nestane disciplínou, která by byla pěstována jen jako klasická akademická teorie.

Své „teoretické ambice“ může marxistická sociologie realizovat jen v úzkém spojení s dialektickým a historickým materialismem a vědeckým komunismem.

Marxistická sociologie je teoretickou a aplikovanou disciplínou. Její síla není v „konjukturálnosti potřeb okamžiku“. Je ve schopnosti sloužit potřebám revolučních přeměn společnosti (v analogii s reálným historickým vývojem vlastního národa a veškerého lidstva), ve schopnosti teoreticky uchopit „makroproblémy“ i „mikroproblémy“ života naší společnosti a poskytnout návod k jejich praktickému řešení.

Ideologická funkce

Uvažujeme-li o vzájemném vztahu sociologie a ideologie, považujeme dvě skutečnosti za výchozí:

1) V dnešním třídně rozděleném světě neexistuje žádná „čistá“, na ideologickém boji nezávislá sociologie. Každý ze sociologických směrů je vždy tak či onak spojen s tou či onou ideologií.

2) Sociologie není spojena s nějakou abstraktní ideologií vůbec. Ideologie „vůbec“ neexistuje. Ideologie je zcela konkrétní, odráží zájmy, cíle a snahy těch či oněch sociálních skupin a má také své zcela konkrétní formy.

Aniž bychom považovali levicově orientovaného A. W. Gouldnera za marxistického autora, těžko nalezneme v sociologické literatuře v této souvislosti přesvědčivější stať, než je jeho *Anti-Minotaur (Mýtus o sociologii, která nehodnotí).* Je pojednáním o mýtu, který se vytvořil okolo nádherného minotaura jménem Max, přesněji — jak říká Gouldner — Max Weber. „Tento mýtus tkví v tom, že sociologie by mohla a měla být bez hodnot. Doupě tohoto minotaura, ačkoli je dosažitelné pouze cestou bludiště logiky a navštívilo je pouze několik lidí, kteří se nikdy nevrátili, považují stále ještě mnozí sociologové za posvátné místo. S postupem svého dospívání se sociologové cítí nuceni

[13] Tamtéž, s. 29—30.

[14] Tamtéž, s. 30.

odebrat se na pouť k tomuto místu a prokázat svou úctu problému vztahu mezi hodnotami a sociologií."[15]

Na jiném místě říká Gouldner: „ . . . koneckonců nemůžeme vyvrátit existenci minotaurů, o nichž si lidé myslí, že jsou posvátní právě proto, že jsouce napůl člověkem a napůl býkem, jsou tak neskuteční. Je třeba si uvědomit, že víra v ně není ani tak příliš nepravdivá, jako je absurdní . . ."[16]

Představa o sociologii, která nehodnotí, o „čisté sociologii" zbavené „ideologických předsudků", je abstraktním intelektuálním teorémem, který je předložen k věření na oltář rozumu. Je to svým způsobem laciná a pohodlná oběť. Ti, kteří se shromáždili k pobožnosti, se příliš netrápí tím, zda plamen, který zapálili nad oltářem, ještě hoří. Proto je možno v modlitbách opakovat atraktivní slogan: „Konec epochy ideologie."

V životě společnosti však existují skutečnosti, které nezmizí ani se ve své podstatě nezmění tím, že je někdo odmítne brát třeba i dlouhou dobu na vědomí.

Každá společenská třída si prostřednictvím svých ideologů vytváří svou vlastní, historicky podmíněnou ideologii. Její vývoj je sociálně podmíněn (podobně jako rozvoj sociologického poznání) a je vždy v určité vzdálenosti od objektivní pravdy. Ani tuto skutečnost nelze přehlížet, nechceme-li se dostat k tomu, že ideologické koncepce budou posuzovány jako černobílé mozaiky pravd a lží.

Ideologie je v určitém vztahu k zájmům společenských tříd. Proto je každá ideologie tendenční, straní zájmům své třídy, je zaujatá, což znamená, že je stranická. *Ideologie se postupně stává teoreticky rozpracovaným systémem názorů, které vyjadřují zájmy, cíle a úkoly velkých sociálních skupin.*

Marxismus rozbíjí iluze a mýty o ideologické neutralitě a představuje spojení vědy se základními zájmy dělnické třídy. „Zvláštnost marxistické teorie spočívá v tom, že v sobě spojuje kvality ideologie a vědy a ve své podstatě představuje vědu plnící poznávací a ideologické funkce. Marxismus překonává předchozí rozštěpení ideologického a poznávacího procesu tím, že odmítá iluzorní ideologii a vědě přisuzuje ideologickou funkci."[17]

To je přístup, který umožňuje diskusi o vědecké a nevědecké ideologii. Měl by být i v marxistické sociologii doveden k důslednému spojení ideologického a poznávacího procesu. Marxistická sociologie v sobě spojuje kvality, které vznikají překonáním rozštěpení ideologického a poznávacího procesu.

Konstatování, že sociologie nikdy nebyla a ani nemůže být ideově neutrální, nám dává právo hovořit o marxistické a nemarxistické sociologii a ideologické bariéře, která je odděluje.

Náš kritický vztah k buržoazní sociologii by však nikdy neměl být pozicí prostého negování. Snaha poznat, pochopit, analyzovat nemarxistické sociologické koncepce a navázat kontakty s levicově orientovanými, pokrokovými sociology však musí být spojena s principiálními postoji. Ty jsou ve vztahu k buržoazní sociologii jedinou, ale nejdůležitější zbraní, s níž vstupujeme do ideologického zápasu, v němž se protínají zájmy systémů.

Naše řešení vztahu ideologie a sociologie vychází ze skutečnosti, že ideologický vliv se promítá do sociologie vždy. Nemůžeme samozřejmě zůstat jen u obecného konstatování. Tento vliv se projevuje ve všech fázích sociologické práce. Pokusili jsme se při jiné příležitosti ukázat, kterými fázemi práce sociologa proniká a jak působí.[18]

Neškodí znovu připomenout, že nejdůležitějším kanálem, jímž proniká světonázorová orientace do řešení konkrétních, dílčích problémů i obecných otázek sociologické práce, je sám sociolog, jeho hodnotová orientace, schopnost dívat se, posuzovat svět sociálních dějů z hlediska postavení, potřeb a zájmů třídy, která vyjadřuje tendence objektivních společenských procesů, tendence směřující k integritě a k pokroku lidstva.

Ve dvacátém století existují vedle sebe nejen dva třídně protikladné sociální systémy, ale v podstatě i dvě sociologické koncepce. Jejich „vyznavači" mají nápadně rozdílný přístup k sociologické práci. Jedni, ačkoli si uvědomují, jaké jsou možnosti

[15] Gouldner, A. W.: *Anti-Minotaur.* In: The New Sociology. New York, Oxford University Press 1964, s. 196.
[16] Tamtéž, s. 196—197.
[17] Kelle, V. Ž.: *Poznavatelnyje i ideologičeskije funkcii sociologii.* In: Sociologija i ideologija. Moskva, Nauka 1969, s. 25.
[18] Viz např. Sirácky, A. — Rychtařík, K.: *O vztahu sociologie a ideologie.* Rudé právo, 18. 2. 1971, s. 3.

angažovaných sociologických aplikací, odmítají angažovanost sociologů, stejně jako sociologie samé. Sociolog má analyzovat, poznávat a odkrývat problémy, zobecňovat, zpracovávat nové náměty, varianty a modely, ale nemá ho zajímat, kdo a jak využívá výsledků jeho práce.

V tomto přístupu se akademizovaná, byrokratizovaná a institucionalizovaná sociologie stává zcela konformní vůči svým chlebodárcům. Sociolog je někdy více a jindy méně váženým funkcionářem instituce, pro kterou podle potřeby zabezpečuje sociologickou produkci. Poslouží každému, kdo po tom zatouží a kdo na to má.

Koncepce takovéto „sociologické neutrality" poskytuje neocenitelné služby lidem u moci.

Někteří autoři připomínají, že pro analýzu této koncepce bychom měli vynalézt zkušební prostředek, „který by umožnil rozlišit, do jaké míry je tato koncepce založena na lhostejnosti k politickým problémům, na touze dosáhnout v očích těch, kteří dělají politiku, vyšší vědeckou reputaci, anebo prostě na přesvědčení, že nedodržování neutrality by mělo za následek ztrátu místa a vědeckého postavení".[19]

V tomto století nenajdeme větší myslitelskou osobnost bojující proti „sociologické neutralitě", než byl námi už vzpomínaný C. W. Mills. Pro Millse, doslova uštvaného poměry americké společnosti, byla sociologie vědeckopolitickou činností. Mills je představitelem bojující, angažované sociologie. Právě tady se jeho životní dílo nejvíce přiblížilo k marxismu.

Svého času i v Československu bylo módní vést boj za „čistou vědu", za „deideologizaci společenských věd". V póze je možno vystupovat jako mesiáš, který cestou odideologizování zbavuje společenskovědní disciplíny sociálně politických funkcí.

A přece smysl poznání společenských zákonů a tendencí společenského vývoje, smysl existence a fungování společenských věd není v katedrovém akademismu, ale ve spojení a v realizaci sociálně politických funkcí. Intelektuál této společnosti nemůže být lhostejným, pasívním divákem soudobého dění.

Přesně to vyjádřil V. Ruml: „Pozice intelektuála jako nezaujatého strážce nějakých věčných hodnot, které nemají v zásadě nic společného s politikou, s praktickou činností lidí, je iluzorní, nepravdivou koncepcí, která existuje jen ve vědomí maloburžoazní inteligence. Ve skutečnosti je intelektuál vždy postaven před rozhodnutí, se kterými určujícími silami společnosti půjde."[20]

Meritorní úlohu tu přijímá ideologická orientace společenskovědních disciplín a jejich nositelů.

Vědecký pracovník je příslušníkem společnosti a tak či onak se angažuje ve společenských konfliktech. Vyslovuje své soudy, analyzuje fakty a v jejich hodnocení provádí vlastně určitý ideologický výběr. Nemůže tomu být jinak. *Není společenské poznání, která by nebylo prostoupeno určitou vizí lidského světa, jež by nebylo výsledkem pohledu, analýzy, která se realizuje určitou optikou nazírání na společenské události. Nositel společenského poznání je tedy nositelem určité ideologie. Ať chce či nechce, je spojen se zájmy, cíli a úsilím určitých tříd a sociálních skupin. Neexistuje tedy žádná sociologická teorie, která by ve svém poznání nezahrnovala ideologické aspekty, která by tak či onak, přímo či zprostředkovaně nevyjadřovala zájmy a cíle a úsilí určitých politických hnutí.*

Jsme tedy pro takové pojetí sociologie, v níž je sociologická angažovanost vřazena do širších souvislostí a spojena s cílevědomou lidskou aktivitou. Je to angažovanost, která v sobě spojuje kritičnost s vášnivým zanícením prométheovské touhy po činu. Je to pojetí, v němž sociologie není nástrojem bezprostřední manipulace, ale prostředkem potenciálních změn budoucího, prostředkem, jehož angažovanost nekončí poznáním a doporučením, nýbrž právě tady někde začíná. V tomto pojetí je integrální součástí sociologické práce nejen popis, ale i navržení a zhodnocení alternativ a aktivní angažovanost při jejich realizaci.

Резюме

Рыхтаржик К.: Социология на службе социалистическому обществу
(Заметка к вопросу об определении основных функций марксистской социологии)

[19] Horowitz, I. L.: *An Introduction*. In: The New Sociology. New York, Oxford University Press 1964, s. 11.

[20] Ruml, V.: *Lenin, inteligence a dnešek*. Tvorba, 1970, č. 31, příloha.

Социологи, подобно представителям других общественно-научных дисциплин, молча или сознательно принимают определенные онтологические, гносеологические и идейно-политические позиции, акцентируют определенные тезисы, высказывающие о характере общественных явлений и действительностей.

Они молча или сознательно работают с определенной конструкцией, которая реализуется в процессе познания при помощи понятийного аппарата и общей теоретической схемы.

Поэтому и все попытки дать некоторые определения отражают в себе основную мировоззренческую установку и являются выражением определенной концепции и определенной связи социологии с обществом.

Диалектико-познавательная функция.

Социология выполняет роль орудия общественного познания. Она помогает правильно поставить диагноз общественных явлений. Качество социологической информации заключается главным образом в способности: преодолеть ограниченность познавательных возможностей индивидуума, исключить, или же значительно ограничить внегносеологические интересы, дать относительно конкретное и точное сведение о разных областях нашей жизни, отразить единство ««объективных» и «субъективных» факторов, представлять собою единство количественного и качественного анализа.

Основным компонентом познавательной функции является определенное описание. Однако полученный материал подлежит классификации и систематизации. Каждое социологическое исследование исходит из определенной теоретической концепции, из определенного понимания социального мира людей, из определенных первичных предпосылок об этом мире. Все, кто работают в области социологических исследований, идеологизируют общественную реальность.

Социотехническая функция.

При помощи социотехнического анализа можно дать экспертизу, как улучшить функционирование некоторых институтов, представить проекты социотехнических мероприятий.

В мире классовой дихотомии возможности социотехнического воздействия не только используются, но ими также очень легко злоупотребляют.

Наиболее выразительной личностью, которая борется в условиях капиталистического общества против последствий социотехнической манипуляции, является К. Р. Миллс.

Социалистическое общество не должно заменять социотехнической манипуляцией то, что становится свободным выбором, сознательным решением. В нашем обществе «социальная инженерия» может стать значительным фактором особенно в области управления и рационализации жизни. В отличие от областей производства во многих областях общественной жизни мы иногда допускаем вмешательство в сферы социальной жизни, так сказать, «вслепую». Такое «легкомыслие» часто вытекает из представления, будто в социальных вопросах может быть специалистом чуть ли не каждый.

Если мы не отвергаем возможности применения и использования социотехнической функции, а наоборот, мы показываем на них, то это не значит, что мы хотим суживать марксистскую социологию до пределов «социальной инженерии». Основной предпосылкой нашего подхода к социотехнической функции является применение классово-партийного и конкретно-исторического подхода.

Теоретическая функция.

К амбиции на способность предсказывать общественное развитие стремятся как ориентированные позитивистически социологические концепции, так даже и те подходы марксистских теоретиков, в которых предмет марксистской социологии суживается до пределов социологических процедур и техник полевого сбора информаций. Концепция так называемой «конкретной социологии» допускает в лучшем случае полезность уровня социотехнической манипуляции.

Своей теоретической функцией марксистская социология уходит за границы прагматических рассуждений и подходит к решению общих теоретических вопросов, к отражению общественных трендов, к объяснению причин социальных процессов, к нахождению и познанию «функций со многими переменными», которые связаны с социальной действительностью.

В марксистской социологии мы требуем, чтобы, напр., и отраслевые и социологические теории претендовали на способность причинного объяснения общественных явлений. Марксисткая социология может реализовать свои теоретические амбиции только в тесной связи с диалектическим и историческим материализмом и научным коммунизмом.

Идеологическая функция.

Не существует независимая от идеологической борьбы социология. Социология никогда не была и даже не может быть идейно нейтральной. Идеологическое влияние на социологию всегда здесь имеется. Такое положение проявляется во всех фазисах социологической работы.

Самым важным каналом, по которому протекает мировоззренческая ориентация в решения конкретных, частных проблем и общих вопросов социологической работы, является сам социолог, его ценностная ориентация, способность наблюдать, рассматривать мир социальных явлений с точки зрения положения, потребностей и интересов того класса, который выражает тенденции объективных процессов, тенденции, направленные к интегрированности и к прогрессу человечества.

Также для марксистской социологии действительно, что нет общественного познания, которое не было бы проникнуто определенным видением человеческого мира, которое не являлось бы результатом взгляда, анализа, реализующегося через определенную призму наблюдения общественных событий. Итак, носитель общественного познания является носителем определенной идеологии. Хочет он или не хочет, он связан с интересами, целями и усилием определенных классов и социальных групп.

Не существует такая социологическая тео-

рия, которая в своем познании не включала бы идеологические аспекты.

Summary

Rychtařík K.: Sociology in the Service of the Socialist Society (Contribution to Defining the Basic Functions of Marxist Sociology)

Sociologists — similarly as the representatives of other socio-scientific disciplines — either tacitly or consciously accept certain ontological, gnoseological and ideological starting points as well as certain theses depicting the nature of social phenomena and realities. They operate, either tacitly or consciously, with a certain construction which is realized in the process of cognition by means of a conceptual apparatus and a general theoretical scheme.

For this reason also all attempts at a certain definition of functions project the fundamental world-view orientation and express a certain conception, a certain connection between sociology and society.

Descriptive and cognitive functions

Sociology performs the role of an instrument of social knowledge. It helps to determine the correct diagnosis of social phenomena. The quality of sociological information lies especially in the capability to overcome the limitation of the individual's cognitive possibilities, to exclude or considerably reduce extra-gnoseological interests, to ofter relatively concrete and exact communications concerning various areas of our life, to grasp the unity of "objective" and "subjective" factors, to represent the unity of quantitative and qualitative analysis.

The basic component of the cognitive function is a certain description. The material obtained, however, is subject to classification and systematization. All sociological research is based on a certain theoretical conception, on a certain approach to the people's social world, on certain primary assumptions about this world. All who work in sociological research ideologize social reality.

Socio-technical function

Socio-technical analysis makes it possible to elaborate expertises on the improvement of the functioning of certain institutions, and to submit proposals of socio-technical measures to be taken.

In the world of class dichotomy, the possibilities of socio-technical influence are not only used but very often also misused. The most outstanding personality fighting against the consequences of socio-technical manipulation under the conditions of the capitalist society is C. W. Mills.

The socialist society is not compelled to substitute that which becomes a free choice, a conscious decision — by socio-technical manipulation. In our society, "social engineering" may become a significant factor, especially in the area of management and of the rationalization of social life. In contradiction to the area of production, thoughtless interferences are sometimes allowed in many areas of social life. This "levity" often rests on the idea that, in social questions, almost everybody may become a specialist.

The fact that we do not refuse but, on the contrary, point out the possibilities of applying and utilizing socio-technical functions, is not meant to suggest our intention to narrow Marxist sociology into the bounds of "social engineering". The basic assumption of our approach to the socio-technical function is the application of the concretely historical and clas-party approach.

Theoretical function

Not only the positivistically oriented sociological conceptions, but also the approaches of Marxist theorists narrowing the subject of Marxist sociology into the limits of sociological procedures and techniques of the field collection of information lead to the absence of the possibility to predict social development. At best, the conception of the so-called "concrete sociology" admits the usefulness of the level of socio-technical manipulation.

By its theoretical function, Marxist sociology overreaches the limits of pragmatic considerations and proceeds to solve generally theoretical problems, to examine social trends, to throw light upon the causes of social processes, to discover and understand the "functions of many variables" linked up with social reality. In Marxist sociology, for example, even disciplinal sociological theories are required to aspire at the ability of a causal interpretation of social phenomena. Marxist sociology can realize its theoretical ambitions only in narrow connection with dialectical and historical materialism and with scientific communism.

Ideological Function

Sociology has never been and cannot be ideologically neutral. The relation between the ideological influence and sociology is always present. This state of affairs manifests itself in all the phases of sociological work.

The most important channel through which the world-view orientation penetrates into the solution of concrete, partial problems and general problems of sociological work is the sociologist himself, his value orientation, his ability of viewing, evaluating the world of social events from the aspect of the position, needs and interests of the class expressing the tendencies of objective social processes, the tendencies leading to the integrity and progress of mankind.

Even for the Marxist sociology it holds that there exists no social knowledge devoid of a certain vision of the human world that would not be the result of a point of view, of an analysis realized by a certain optics of looking at social events. Thus, the bearer of social knowledge is the bearer of a certain ideology. Whether he likes it or not, he is connected with the interests, goals and efforts of certain classes and social groups. No sociological theory exists the knowledge of which would involve no ideological aspects.